KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Silvia Duchková

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Silvia Duchková, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KULTÚRA SLOVA – ROČNÍK 27 – 1993 – ČÍSLO 4

OBSAH

KAČALA, J.: Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo 97
BENKOVIČOVÁ, J.: Z výskumu lexikálnych rusizmov v spisovnej slovenčine 104
PISÁRČIKOVÁ, M.: Sémantika slovesa *oslovit'* 112

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Frazeologické čriepky z oblasti remesiel. Š. Lipták 115

ROZLIČNOSTI

Slovesá *zasnežit'* a *zasnežovat'*. J. Horecký 117

SPRÁVY A POSUDKY

Jazykový obraz bratislavského polosveta. J. Horecký 119

SPYTOVALI STE SA

Valná hromada? M. Pisárčiková 123
Kvantita v prídavnom mene *vynútiteľný*. J. Kačala 124
Aborigin – s malým či veľkým začiatočným písmenom? J. Horecký 125
Poněkud nie je vždy *trocha*. I. Masár 125

NAPÍSALI STE NÁM

Potrebná kniha s nepotrebnými chybami. J. Pertzian 127

KULTÚRA SLOVA - ROČNÍK 27 - 1993
ČÍSLO 4

Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo

JÁN KAČALA

Jazyková politika ako istá teoretická koncepcia o postavení a úlohe národného jazyka (alebo viacerých jazykov) v istej spoločnosti, ako aj politická prax uplatňovaná v okruhu používania jazyka, jeho vedeckého výskumu a starostlivosti o jeho kultúru, ako aj jeho vyučovania by mala okrem iného byť výrazom dôkladného poznania jazykovej situácie istého národného alebo štátneho spoločenstva. Keďže etnicky čisté štátne spoločenstvá sú skôr výnimkou ako pravidlom, je aspoň v našich podmienkach potrebné v jazykovej politike rátať aj so vzťahom jazyka štátotvorného národa k jazykom národnostných menšín žijúcich na danom štátnom teritóriu. Jazykovú situáciu najmä na okraji daného jazykového územia ovplyvňujú, prirodzene, aj susedné jazyky. Z druhej strany zasa by jazyková politika mala nájsť výraz aj v adekvátnom jazykovom zákonodarstve. Jazyková situácia, jazyková politika a jazykové zákonodarstvo sú teda tri navzájom úzko späté oblasti, nadväzujúce na seba.

Nemožno pochybovať o tom, že vedecké poznanie danej jazykovej situácie má okrem spoločných znakov s jazykovou situáciou iných spoločenstiev zistiť a predstaviť najmä špecifické črty, ktorými sa dané spoločenstvo odlišuje od iných spoločenstiev. A práve tieto špecifické prvky jazykovej situácie daného spoločenstva má odzrkadľovať tak jazyková politika, ako aj jazykové zákonodarstvo. Ak by totiž na prvom mieste pri týchto oblastiach nestáli špecifické črty jazykovej situácie, mohli by sme písať všeobecné teoretické štúdie alebo učebnice, ale nie robiť praktickú jazykovú politiku a v rámci nej i jazykové zákonodarstvo.

Jazyková politika a jazykové zákonodarstvo, tieto dve úzko zviazané oblasti tvorivej ľudskej aktivity, stoja zatiaľ na okraji záujmu jazykovedy ako vednej disciplíny. Jazyková politika, ktorú, pravdaže, nerobia jazykovedci, ale politici, resp. politické kruhy, tak ako aj jazykové zákonodarstvo, ktoré pripravujú právnici a politológovia, uskutočňujú ho zákonodarné zbory a jeho uplatňovanie v praxi má na starosti štátna správa – obidve tieto oblasti sa svojimi dôsledkami dotýkajú širokých vrstiev obyvateľov a zároveň značia aj aplikáciu poznatkov jazykovedy. Preto istotne nie je vhodné, aby ich jazykoveda nechávala mimo okruhu svojho záujmu. (Na Slovensku sme problematiku jazykovej politiky vo vzťahu k jazykovej kultúre riešili na osobitnej konferencii r. 1985 – porov. zborník *Jazyková politika a jazyková kultúra* z r. 1986.) Jazyková politika tak ako politika vôbec má vychádzať z poznania reálneho stavu danej spoločnosti v príslušnej oblasti a so zreteľom na isté zacielenie spoločenstva má odzrkadľovať prirodzené záujmy tohto spoločenstva. Na úradnú kodifikáciu tohto stavu, ako aj na formulovanie istých zásad a cieľov slúži jazykové zákonodarstvo. Termínom *jazykové zákonodarstvo* rozumieme tu nielen tvorbu špeciálnych jazykových zákonov, akým je napríklad známy zákon francúzskeho Národného zhromaždenia o používaní francúzskeho jazyka z r. 1975 alebo zákon SNR o úradnom jazyku v Slovenskej republike z r. 1990, ale aj kodifikovanie jazykových otázok v iných zákonoch, najmä v základnom zákone, akým je ústava daného štátu. Z tohto hľadiska sa žiada vo vzťahu k česko-slovenskej, resp. slovenskej problematike povedať, že viaceré ústavy platné v dejinách spoločného česko-slovenského štátu zaujímajú postoj i k otázkam jazyka. Tento ústavou ako najvyšším zákonom štátu kodifikovaný postoj nesie zároveň aj výrazné politické a nie raz aj ideologické posolstvo. Priam exemplárny príklad v tomto zmysle predstavuje už prvá Ústava ČSR z r. 1920, v ktorej sa v zmysle vtedajších čechoslovakistických fikcií kodifikuje nejestvujúci „československý" jazyk, ktorý má dve znenia: české a slovenské (fikcia jednotného „československého" jazyka bola pritom v súhlase s fikciou jednotného „československého" národa).

Ústava Slovenskej republiky z r. 1939 otázku jazyka osobitne nerieši a slovenčinu ako štátny jazyk spomína iba okrajovo v „rozličných" ustanoveniach na konci.

Povojnové ústavy česko-slovenského štátu (1948, 1960) jazykovú otázku obchádzajú. Až ústavný zákon o česko-slovenskej federácii z r. 1968 v samostatnom článku rieši vzťah slovenčiny a češtiny po novom: deklaruje rovnosť obidvoch jazykov v zákonodarnej a inej činnosti, v konaní pred štátnymi orgánmi na území celej federácie.

Ústava Slovenskej republiky z r. 1992 v duchu samourčovacieho práva slovenského národa v samostatnom článku deklaruje slovenčinu ako štátny jazyk Slovenskej republiky.

Ako sme už naznačili, v uvedených základných zákonoch česko-slovenského, resp. slovenského štátu je istým spôsobom vyjadrená aj jazyková politika štátu. V období platnosti prvej Ústavy ČSR (r. 1920–1939) sa aj s ústavnou podporou otvorene a cieľavedome realizovala čechoslovakistická politika. Táto politika vyvolávala vo veľkej časti slovenskej verejnosti odpor, slovenská inteligencia sústredená najmä okolo časopisu Slovenská reč v tridsiatych rokoch systematicky poukazovala na samostatnosť slovenčiny a na lexikálne a gramatické rozdiely medzi slovenčinou a češtinou. Tento politický prúd sa presadil v koncepcii samostatnosti slovenčiny naplno v období Slovenskej republiky v r. 1939–1945.

V období po r. 1945 v obnovenom česko-slovenskom štáte navonok, oficiálne už platila koncepcia samostatnosti slovenčiny a jej rovnocenného postavenia s češtinou, ale pod rúškom vyriešenia národnostnej otázky sa stále uplatňovala politika čechoslovakizmu. V jazyku a v jazykovede sa to prejavovalo napríklad prijímaním rozličných regulačných zásahov pri kodifikácii slovenského a českého odborného názvoslovia (nová terminológia mala byť zásadne jednotná), pri používaní slovenčiny a češtiny v prostriedkoch hromadnej komunikácie, ďalej priamymi zásahmi politikov v prospech alebo neprospech istých konkrétnych slov (napríklad variantov *brnenský, dukelský* namiesto systémových podôb *brniansky, dukliansky*, výrazov *diaľnica – autostráda, posledný – ostatný*), ako aj organizovaním špeciálnych ideologicko-odborných konferencií, na ktorých sa presadzovala teória zbližovania slovenčiny a češtiny, ako aj utváraním informačnej clony okolo Slovákov a slovenčiny. Iba občas sa relikty čechoslovakizmu v jazykovede prejavili aj otvorene, ako to bolo v prípade K. Horálka ešte v druhej polovici šesťdesiatych rokov; máme tu na mysli niektoré konštatovania v jeho práci *Filosofie jazyka* z r. 1967 (porov. aj reakciu J. Ružičku v príspevku z r. 1968 a).

V roku 1989 sa síce neprijala nijaká zákonná úprava slovenčiny, ale aj tak ho i v našich súvislostiach treba pokladať za medzník, lebo sa zlikvidovala totalitná politická bariéra brániaca otvorene a vecne nastoľovať a riešiť slovensko-české vzťahy a problémy spolunažívania dvoch národov v jednom štáte v politike, hospodárstve, kultúre. Tým sa zároveň otvorila cesta hľadania kvalitatívne nového spôsobu spolunažívania Slovákov a Čechov a jeho štátoprávneho usporiadania vyúsťujúca do prijatia Ústavy SR (1. 9. 1992) a do vzniku dvoch samostatných štátov – Slovenskej republiky a Českej republiky – od 1. 1. 1993. Nová spoločenská a politická situácia na Slo-

vensku po novembri 1989 umožnila aj opätovne sformulovať návrh na prijatie zákona Slovenskej národnej rady o postavení slovenčiny v Slovenskej republike. V lete 1990 návrh získal neobyčajne širokú podporu obyvateľov SR a v jesenných mesiacoch sa na Slovensku rozpútal ostrý politický boj, o ktorom písali aj zahraničné agentúry, preto sa tejto problematike budeme v nasledujúcej časti výkladu venovať podrobnejšie.

Predovšetkým je potrebné upozorniť na dve relevantné veci: 1. kto bol iniciátorom návrhu na zákonné riešenie postavenia slovenčiny v SR a 2. aká je história návrhu jazykového zákona na Slovensku v poslednom štvrťstoročí. Pokiaľ ide o iniciovanie návrhu na prijatie jazykového zákona v SR, žiada sa ponajprv povedať, že ho umožnila uvoľnená, demokratická politická situácia na Slovensku po novembri r. 1989, v ktorej bolo možné bez mocenského postihu slobodne predkladať a verejne ventilovať požiadavky týkajúce sa prirodzených práv slovenského národa. Pre vtedajšiu situáciu na Slovensku je však charakteristické, že návrh na prijatie jazykového zákona neiniciovali politici, resp. zákonodarcovia, skôr naopak: vtedajšia vláda sa prijatiu takéhoto zákona bránila do poslednej chvíle. Vyplýva to zo špecifickej slovenskej situácie, že iniciátormi prijatia zákona o slovenčine boli Slováci žijúci na území so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom, ktorí – hoci sú doma, na slovenskom území, v Slovenskej republike – sú jazykovo aj občiansky a spoločensky diskriminovaní, sú pod stálym odnárodňovacím tlakom, a preto si veľmi silno uvedomujú význam slovenčiny pre zachovanie vlastnej národnej identity. Myšlienku jazykového zákona zahrnuli medzi svoje požiadavky účastníci zhromaždenia zástupcov Matice slovenskej zo všetkých obcí a miest južného Slovenska so zmiešaným obyvateľstvom dňa 3. marca 1990 v Šuranoch a až potom ju podporili jazykovedci a ďalší kultúrni pracovníci, niektoré politické subjekty (najmä Slovenská národná strana), Matica slovenská a ďalšie inštitúcie.

Sama myšlienka jazykového zákona na Slovensku je, pravdaže, staršia: vznikla v druhej polovici 60. rokov v prostredí slovenských jazykovedcov v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV a za svoj zrod vďačí takisto uvoľnenej politickej a spoločenskej situácii, ktorá sa utvorila u nás po januári 1968 a v ktorej sa opätovne dostali na pretras základné veci slovenského národa a jeho kultúry (v roku 1968 nastala aj zmena v štátoprávnom usporiadaní Česko-Slovenska: vznikla Česká republika a Slovenská republika spojené do unitárneho federatívneho zväzku). Návrh na prijatie zákona o slovenčine v mene Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV verejnosti predložil jeho riaditeľ J. Ružička v dennej tlači 8. mája 1968. Návrh zákona mal deklaratívny ráz a bol veľmi krátky. Predovšetkým obsahoval isté základné

skutočnosti o slovenčine ako národnej reči a jednom zo základných znakov slovenského národa. Ďalej apeloval na celú slovenskú verejnosť a najmä na štátne republikové orgány, aby sa starali o rozvoj a kultúru slovenčiny a o obranu a uplatňovanie jej práv. Hlavným zmyslom zákona bolo vyhlásenie slovenčiny (spolu s češtinou) za štátny jazyk v spoločnom štáte Slovákov a Čechov a ustanovenie, že používanie spisovnej slovenčiny ako základného úradného jazyka je vo verejnom živote na Slovensku záväzné (text návrhu zákona publikoval J. Ružička aj v časopise Kultúra slova – porov. Ružička, 1968 b). Táto činnosť J. Ružičku v okruhu jazykového zákonodarstva, prirodzene, neostala bez ozveny: v normalizačnom období bol za ňu odborne a politicky postihnutý a návrh zákona o slovenčine sa v tomto období nemohol pozitívne citovať. (Na iné jazykovopolitické kroky a zásahy v normalizačnom období ukazujeme v samostatnom príspevku – Kačala, 1992.)

Na tieto poznatky a skúsenosti s navrhovaním zákona o slovenčine nadviazali jazykovedci po dvadsiatich rokoch a ešte v mesiaci, keď nadobudol platnosť ústavný zákon Slovenskej národnej rady o názve republiky a o štátnych symboloch Slovenskej republiky, t. j. v marci r. 1990, navrhol Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra v liste predsedovi SNR, aby tento najvyšší zbor zástupcov slovenského národa prijal zákon o slovenčine. Národný jazyk nepochybne možno pokladať aj za jeden zo symbolov štátu (tak ako sú symbolmi štátu štátny znak, štátna vlajka, štátna hymna alebo štátna pečať) a možno len ľutovať, že sa pri prijímaní príslušného ústavného zákona práve na štátny jazyk nepamätalo. Podľa našej mienky sa tak premeškala vhodná príležitosť a mohlo sa aj predísť politickej kríze, ktorá nastala pri prijímaní jazykového zákona v jeseni r. 1990.

Myšlienku zákona Slovenskej národnej rady o slovenčine sme ďalej rozvíjali v periodickej tlači a širokú publicitu získala táto myšlienka, keď ju zahrnula do svojho predvolebného programu Slovenská národná strana, neskôr aj ďalšie politické subjekty a keď ju podporila Matica slovenská, ktorá sa ujala aj legislatívnej iniciatívy, koordinačnej úlohy pri príprave paragrafovaného znenia návrhu zákona a organizovania celospoločenských podporných akcií na schválenie zákona Slovenskou národnou radou. Pričinením Matice slovenskej, Spoločnosti slovenskej inteligencie Korene a Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sa za krátky čas pripravilo paragrafované znenie návrhu ústavného zákona Slovenskej národnej rady o slovenčine ako o štátnom jazyku v Slovenskej republike. Jeho text sa zverejnil v podobe plagátov a v časti tlače, aby sa mohol stať predmetom diskusie čo najširšieho okruhu obyvateľov.

Návrh zákona o slovenčine ako štátnom jazyku, tak ako ho oficiálne zverejnila Matica slovenská, získal si na Slovensku širokú spontánnu podpo-

ru obyvateľstva. V júli 1990 podľa výsledkov výskumu verejnej mienky prejavovalo matičnému návrhu zákona o slovenčine podporu 82 % slovenských občanov. Občianske iniciatívy organizovali viaceré podpisové akcie na podporu matičného návrhu jazykového zákona. Najvýznačnejšia z nich bola tzv. Komjatická výzva, ktorú podpísalo vyše 300 000 občanov Slovenskej republiky. Bolo to nepochybne celonárodné hnutie na podporu predloženého matičného zákona o jazyku. Najmä miestne odbory Matice slovenskej organizovali mnohé zhromaždenia občanov s takýmto zacielením. Závažné z tohto hľadiska bolo zhromaždenie predstaviteľov miestnych odborov Matice slovenskej z južného Slovenska v Šuranoch 23. júna 1990 a najmä celonárodné zhromaždenie Matice slovenskej na podporu zákona o slovenčine ako o štátnom a jedinom úradnom jazyku v Slovenskej republike, ktoré bolo v Bratislave 5. októbra 1990. Na obidvoch týchto zhromaždeniach dostal slovo aj zástupca slovenských jazykovedcov.

Pod tlakom tohto celonárodného hnutia a v situácii, keď bol kompletne prichystaný návrh zákona o slovenčine z iniciatívy Matice slovenskej a ďalších inštitúcií, pripravila vláda Slovenskej republiky vlastný, tzv. koaličný návrh jazykového zákona a vo výboroch Slovenskej národnej rady sa o obidvoch návrhoch rokovalo paralelne. Prevaha poslancov koaličných strán v parlamente zabezpečila, aby sa na rokovanie pléna Slovenskej národnej rady nedostal matičný, ale vládny návrh zákona o slovenčine. A tak 25. októbra 1990 slovenský parlament v napätej atmosfére, ovplyvnenej i celodennou demonštráciou v ten istý deň, hlasmi poslancov za strany vládnej koalície s istými úpravami schválil vládny návrh zákona Slovenskej národnej rady o slovenčine ako úradnom jazyku v Slovenskej republike. Márny boj za tzv. matičný návrh jazykového zákona, spôsob predloženia a prerokovania obidvoch návrhov zákonov v Slovenskej národnej rade priniesli do slovenskej spoločnosti trpké rozčarovanie z nedemokratickej a protislovenskej vládnej politiky a prehĺbili rozpory v slovenskej spoločnosti. Tie sa prejavili v rezignácii veľkej časti obyvateľstva i v niekoľkotýždňovej hladovke viacerých občanov protestujúcich proti prijatej verzii jazykového zákona i proti nedemokratickému spôsobu jeho schvaľovania v parlamente. K zlej spoločenskej atmosfére prispela aj následná mohutná propagandistická kampaň v hromadných oznamovacích prostriedkoch, zacielená proti matičnému návrhu zákona, proti Matici slovenskej a jej predstaviteľom i proti národne zmýšľajúcim občanom Slovenska.

Jadrom sporu o matičný a vládny návrh jazykového zákona sa stalo politikum: vládne strany neboli ochotné akceptovať deklarovanie slovenského jazyka za štátny jazyk Slovenskej republiky. Práve na tomto princípe bol

postavený matičný návrh jazykového zákona: mal zvýrazniť predovšetkým národnointegratívnu úlohu slovenčiny (v rámci slovenského národa, najmä so zreteľom na Slovákov žijúcich na území so zmiešaným slovensko-maďarským obyvateľstvom), ako aj štátnointegratívnu úlohu slovenčiny (v rámci štátneho územia Slovenskej republiky s osobitným zreteľom na príslušníkov národnostných menšín žijúcich na Slovensku, pre ktorých je slovenčina prostriedkom prirodzeného integrovania sa do slovenskej spoločnosti). Vládny návrh ani prijatý zákon nepriznával slovenčine túto dvojnásobnú integratívnu funkciu s výrazným politickým dosahom a tým popieral nielen úlohu jazyka ako národného a štátneho symbolu, ale aj jazykovú suverenitu Slovákov. Iné rozdiely medzi matičným a vládnym návrhom jazykového zákona (napríklad dôraz na jedinosť slovenčiny ako štátneho jazyka v matičnom návrhu alebo riešenie jazykových práv menšín) neboli podstatné a dali sa preklenúť.

Prehra v spore o slovenčinu ako štátny jazyk v slovenskom parlamente v jeseni r. 1990 vyplývala predovšetkým zo vtedajšej nedostatočnej vôle robiť slovenskú národnú politiku. Preto v tejto situácii ešte nebolo možné presadiť ani prirodzené národné práva Slovákov v jazykovej politike a v jazykovom zákonodarstve.

Aj z uvedených slovenských skúseností jednoznačne vyplýva, že jazykoveda nemá nechávať otázky jazykovej politiky a jazykového zákonodarstva mimo sféry svojho odborného záujmu. Možno odôvodnene predpokladať, že vedecké poznatky budú v organizácii mnohorozmerného života ľudí mať čoraz väčšiu a bezprostrednejšiu úlohu. Jazykoveda by sa bezdôvodne zbavovala možnosti vplývať na vedeckú organizáciu života ľudí, keby nemala ambície uplatňovať svoje poznatky práve v jazykovej politike a v jazykovom zákonodarstve. Posilnenie jazykovednej aktivity v týchto oblastiach istotne možno posudzovať aj v úzkom súvise s rozvíjajúcim sa bádaním v sociolingvistike.

Úloha jazykovedy pri formulovaní zásad a pri praktickej realizácii jazykovej politiky je význačná. Predovšetkým má robiť komplexný vedecký výskum národného jazyka a jeho vzťahov s inými jazykmi ako nevyhnutné východisko všetkej organizovanej aktivity v otázkach jazyka. V mene záujmov a potrieb spoločnosti by sa jazykoveda mala starať o kultúru jazyka a reči. Na základe poznania jazykovej situácie by mala predkladať príslušným orgánom odborné stanoviská a návrhy v otázkach jazykovej politiky. Jazykoveda by mala byť pre štátne orgány odborným radcom a pohotovým pomocníkom v otázkach jazykovej politiky a jazykovej kultúry (osobitne pri tvorbe a upravovaní spoločensky záväzných textov). Aj takýmto spôsobom sa poznatky jazykovedy môžu širšie integrovať do života spoločnosti.

Konkrétne kroky v oblasti jazykovej politiky a jazykového zákonodarstva treba pokladať za spoločensky závažné, lebo pomáhajú riešiť aktuálne spoločenské a jazykové problémy a prekonávať spoločenské napätie, resp. predchádzať mu tým, že sa problémy študujú, včas nastoľujú na riešenie a napokon aj primerane riešia.

LITERATÚRA

HORÁLEK, K.: Filosofie jazyka. Acta Universitatis Carolinae. Philologica – Monographia XV. Praha, Universita Karlova 1967. 160 s.

Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986. 368 s.

KAČALA, J.: Jazykoveda v minulých desaťročiach. Kultúra slova, *26*, 1992, s. 7–11.

RUŽIČKA, J.: Zákon o slovenčine. Kultúra slova, *2*, 1968 (a), s. 225–228.

RUŽIČKA, J.: Spisovný jazyk a jazyková kultúra v škole. Slovenská reč, *33*, 1968 (b), s. 129–137.

Z výskumu lexikálnych rusizmov v spisovnej slovenčine[1]

JANA BENKOVIČOVÁ

Cieľom tohto príspevku je podať stručný prehľad o výskume prenikania lexikálnych rusizmov do slovenčiny od obdobia konštituovania spisovnej slovenčiny po súčasnosť. Príspevok má slúžiť ako podklad pre komplexný opis javov v slovenčine, ktoré sú dôsledkom vplyvu ruštiny na náš jazyk.

Náznaky preberania ruských slov do slovenčiny možno pozorovať už v bernolákovskom období. Upozornil na to S. Cambel, ktorý ako prvý slovenský jazykovedec kriticky nastolil otázku preberania cudzích, konkrétne ruských slov do slovenčiny (Czambel, 1887). Poukázal na to, že Bernolák vydal *Slovár*, a nie *Slovník*. Bernolák použil napr. ruské slová *letopis* (prostredníctvom češtiny) a *bukvár*. Aj v básnickej tvorbe J. Hollého môžeme nájsť rusizmy. V období vzniku a šírenia myšlienky slovanskej vzájomnosti sformulovanej J. Kollárom, v období, keď sa naši národní dejatelia a vzdelanci začali hlbšie oboznamovať s ruskou literatúrou a ruským (najmä puš-

[1] Hlavné myšlienky tohto textu odzneli ako referát na konferencii O vývine spisovnej slovenčiny (Smolenice 12.–14. októbra 1992).

kinovským) jazykom, do slovenčiny začínajú prenikať ruské slová v hojnejšej miere. Do kollárovsko-šafárikovských čias možno datovať napr. slová *beseda, besedovať, besiedka, bohatier, bohatiersky, čaj, dejstvo, dejstvovať, neha, nežný, nežnosť, príroda* (prostredníctvom češtiny), *učilište, vesna, vesmír* a i. (porov. Kondrašov – Ondrus, 1971, s. 144). V tom období sa do slovenčiny dostali aj slová, ktoré označovali výlučne ruské reálie (boli to väčšinou konkrétne substantíva) a v slovenčine nemali zodpovedajúce ekvivalenty (teda slová z bezekvivalentnej lexiky), napr. *bojar* (z rus. *bojarin*), *gubernia, kozák, rubeľ* a i. Štúrovskí vzdelanci považovali za nevyhnutnosť, ba priam za svoju povinnosť nielen získavať vedomosti z ruského jazyka čítaním originálnych ruských prameňov, ale aj prenášať z nich lexiku, slovotvorné postupy, syntaktické javy a čiastočne i pravopis do slovenčiny. S. Cambel označuje 40. roky XIX. storočia za „počiatky tomu charakteristickému prúdu, ktorý russifikáciou pomenovať možno" (Czambel, 1887, s. 70–71). Preberanie ruských slov sa zaužívalo v takej miere, že sa stalo (časom neúnosnou) samozrejmosťou. Cambel hovorí o záľube „štyridsiatnikov" (dejateľov 40. rokov) v slovách s príponou *-stvo*, teda s príponou, ktorá síce jestvovala aj v slovenčine, ale ich zásluhou sa používala nadmieru (*mocenstvo, pochopenstvo, rozumenstvo*), ale i v slovách s príponou *-stvenný* a *-stvovať*, teda v slovách s príponami pre slovenčinu netypickými, resp. neprirodzenými (*písemstvenný, živoskúsenstvovať*). V 40. rokoch, teda v čase rozkvetu činnosti štúrovcov, boli do slovenčiny prevzaté i slová ako *bylina* (pre pomenovanie *botanik* si z tohto slova odvodili *bylinkár*), *činovník, čudo, družina, duma, lúč, nástojčivý, priemysel* (prostredníctvom češtiny), *priezračný, prívrženec* a ďalšie (porov. Kondrašov – Ondrus, 1971, s. 145).

S. Cambel uvádza abecedný zoznam niektorých slov ruského pôvodu (spolu s ich azbukovou podobou v ruštine) vyskytujúcich sa u slovenských autorov (najmä u V. Paulinyho-Tótha, S. Hurbana Vajanského, v Slovenských pohľadoch, Národných novinách, v časopise Biele Uhorsko), pričom kriticky zdôvodňuje nenáležitosť väčšiny z nich v slovenčine, pretože ich možno nahradiť slovenskými výrazmi. S. Cambel prejavil nevôľu nad tým, že ruské slová sa uvádzajú „najväčším dielom bez všetkého odôvodnenia, bez všetkej potreby, teda na úkor zrozumiteľnosti spisovného jazyka"[2]

---

[2] Ako príklad textu, ktorý Slovák môže len ťažko pochopiť, uvádza S. Cambel (Czambel, 1887, s. 112) jedno súvetie z časopisu Biele Uhorsko J. Hložanského: „B i l e t n á a moderná s o c h r a n n á banka povstaly zo s o c h r a n n e j banky starého spôsobu, následkom čoho pokladničné s v i d e t e ľ s t v o s o c h r a n n e j banky a b i l e t a sú si aj veľmi príbuzné." Porov. aj citát z toho istého časopisu, ktorý uvádza W. Bobek (1937/38,

(c. d., s. 73) a na záver (tamže, s. 113) si povzdychol: „Kam toto povedie?... Každé neslovenské slovo, ktoré bez potreby a na ujmu srozumiteľnosti ujme sa trebas dočasne vo spisovnom jazyku, slovenská osveta s boľasťou odstene."

Proces preberania ruských slov do slovenčiny dosiahol vrchol u S. Hurbana Vajanského (najmä koncom 70. rokov a v 80. rokoch). Vajanský, „programový rusofil", výborný znalec ruštiny, obdivovateľ a prekladateľ ruských spisovateľov (najmä Turgeneva), preberal ruské slová programovo, systematicky, plánovite. Len veľmi mierne „skrotil" svoju záľubu po vyjdení citovanej štúdie S. Cambla, ale v preberaní ruskej lexiky, slovotvorných a syntaktických postupov ruštiny pokračoval (aj keď miernejšie) do konca svojej tvorby. Na Camblovu kritiku Vajanský odpovedal, že „slovenčina bez duchovného styku so slavianskymi jazykmi skoro by zakrpatela" (cit. podľa Bobeka, 1935/36, s. 226). W. Bobek, ktorý urobil podrobnú, kritickú analýzu Vajanského lexiky z hľadiska jeho porušťovania slovenčiny, klasifikuje jeho rusizmy (ale aj rusizmy Vajanského súčasníkov) ako rusizmy v užšom zmysle slova, resp. v pravom zmysle slova, t. j. ruské slová alebo ruské jazykové prvky slúžiace na opis dojmov z Ruska, ale aj na opis neruských pomerov, a ako rusizmy v najširšom zmysle slova, ktorými opisuje pomery priamo v Rusku (posledné nazýva W. Bobek „ruskou terminológiou", „ruskými termínmi" v slovenčine). Z množstva príkladov, ktoré Bobek uvádza priamo vo svojej štúdii alebo v priloženom slovníku rusizmov (c. d., s. 233 –250), sú to väčšinou konkrétne substantíva. Podľa uvedenej klasifikácie rusizmov ich treba považovať za rusizmy v širokom alebo najširšom zmysle slova, t. j. termíny bezekvivalentne označujúce ruské reálie, napr.: *bojarin, mitropolit, dvoranin, dvorianstvo, mužik, archimandrit, sviaščennik, časovňa, knuta, lavra, újezd, aršin, pud, versta* a mnohé iné. Vajanský si uvedomil, že nie každý porozumie jeho prevzatému slovu, a preto ho vysvetľoval uvedením slovenského synonyma alebo dával do úvodzoviek; zriedkavejšie sú uňho slovenské pomenovania pre ruské reálie, ktoré dopĺňa ruským termínom, napr. *rybacia polievka (ucha).* U Vajanského sú časté už spomenuté prípony *-stvo* (napr. *stvorenstvo*), *-stvenný (celistvenný)* a *-stvovať (dejstvovať)*, ale aj *-onný (bezceremonný), -onnosť (nepreklonnosť)*, zložené slová s prvou časťou *ino- (inokmenci, inostranný), blaho- (blahodať, blahoprijateľný)* a mnohé ďalšie. Ponecháva pôvodné prípony a koncovky v zemepisných

---

s. 13): „Pravda v rukách Porty sosredotočeno viacej materiálnych a osobenno válečných posredství."

názvoch (*Trakia, Skytia, Rossia*), v obyvateľských názvoch (*Kalmyki, Uzbeki*). Vajanský – ako aj sám priznáva – sa pri prekladoch i v pôvodnej tvorbe veľmi často riadil citom, ba „vlnou citov" (podľa W. Bobeka); napr. *smirenie* nazýva „prekrásnym ruským slovom" a ponecháva ho v slovenskom texte preto, že ho nemožno vystihnúť ani slovom *pokora*, ani slovom *skromnosť*. Podobne chápe i slovo *sozercanie*, no i konkrétne podstatné meno *dača*. Hoci úmysel Vajanského bol ušľachtilý – obohatiť slovenčinu o slová „inoslavianskeho" jazyka, ktorý sa mu zdal najzachovanejší a najbohatší –, často dosiahol skôr opak: slovenský text sa stal pre slovenského používateľa málo zrozumiteľný. Mnohé rusizmy Vajanského sa stali mŕtvym jazykovým kapitálom (porov. Bobek, c. d., s. 232). V slovenčine sa zachovali napr. slová *beseda, besedovať, besednica, gramotný, bezgramotný* (v súčasnej slovenčine *negramotný*), *blahodarný* (s posunutím významu v slovenčine: v ruštine má význam „vďačný", v slovenčine – „prinášajúci blaho"), *bytie, dejateľ, dejstvovať* a neveľa ďalších. Niektoré z týchto slov používali už jeho predchodcovia, ale on ich – možno povedať – v slovenčine „zakorenil".[3]

Svoje úvahy W. Bobek završuje v ďalších kritických postrehoch týkajúcich sa okrem rusizmov aj polonizmov a juhoslavizmov, publikovaných v slovníku v celom šiestom ročníku Slovenskej reči (1937/38). V úvode k slovníku znova pripomína príčiny nemierneho preberania cudzích jazykových prvkov, najmä rusizmov do slovenčiny, pričom za hlavnú príčinu považuje programové rusofilstvo S. H. Vajanského, ale aj J. Záborského, redaktora a vydavateľa J. Hložanského a iných. Uvádzajúc citáty z časopisu Biele Uhorsko J. Hložanského, Bobek kriticky poznamenáva: „Ťažko si predstaviť väčšiu ľahkomyseľnosť a nezodpovednosť v zaobchádzaní s rodným jazykom!" (c. d., s. 13; porov. pozn. 2). Zo slovníka W. Bobeka v celom šiestom ročníku Slovenskej reči je zrejmé, prečo boli mnohé rusizmy slovenskému čitateľovi nezrozumiteľné. Jednou z príčin bolo to, že ruské slovo alebo ruský výraz boli použité nie v slovenskom, ale v originálnom čiže ruskom význame, napr. u Vajanského *dielo* vo význame „vec": *dielo je v tom, že...; ísť* vo význame „začať sa": *i pošla... beseda; kňaz* vo význame „knieža": *kňaz Bismarck; odkaz* vo význame „odopretie"; *trúbka* vo význame „fajka"; *vražda* vo význame „nepriateľstvo"; *zlodej, zlodejstvo* vo význame „zločinec,

[3] Slová, ktoré sa v čase tvorenia Slovníka slovenského jazyka (príp. Slovníka cudzích slov) pociťovali ako rusizmy, majú v zátvorke označenie pôvodu, teda (rus.). Také sú napr. aj zložené slová s časťou *blaho-* (*blahodať, blahodarný, blahorodný*), pri ktorých sa uvádzajú doklady z Vajanského a Hviezdoslava. Treba podotknúť, že P. O. Hviezdoslav vo svojej tvorbe takisto hojne používal rusizmy.

zločin" atď. Podľa W. Bobeka pri preberaní „niektorých rusizmov spoluúčinkoval ešte jeden moment, a to – nesprávne – presvedčenie, že vrstva slov starocirkevnoslovanských v spisovnej ruštine je vlastne pôvodu staroslovenského (c. d., s. 12). V slovníku W. Bobeka sú aj citáty z tvorby J. Jesenského, znalca ruského prostredia, ktorý (najmä v prekladoch) často používal pomenovania ruských reálií (*bazar, bliny, borščˇ, bulka, buteľka, furažka, papacha, dobrovolec, gospodin, gosudar, chuligán*; posledné slovo prevzala ruština z angličtiny, slovenčina sprostredkovane z ruštiny).[4]

Samozrejme, snahu S. H. Vajanského (i jeho predchodcov a súčasníkov) obohatiť slovenčinu o slovanské, hlavne ruské lexikálne prvky nemožno jednoznačne odsúdiť. Treba si uvedomiť, v akom období sa to dialo: bolo to obdobie silného maďarizačného útlaku, a preto mnohí naši národní dejatelia hľadali oporu v iných slovanských národoch a ich jazykoch, najmä v ruskom. Väčšina slov zo štúrovského obdobia i z obdobia pôsobenia S. H. Vajanského sa v slovenčine neujala, ale dosť bolo takých, ktoré sa postupne zaradili do rôznych štylistických vrstiev nášho jazyka. Uplatňovali sa napr. ako básnické výrazy, knižné výrazy, malá časť prešla do terminológií rôznych odborov; mnohé sa ako rusizmy prestali pociťovať (napr. básnické slová *vesna, luna,* ďalej *príroda, prívrženec* atď.). S istotou možno povedať, že obdobie účinkovania S. H. Vajanského v slovenskej kultúre znamená explóziu v preberaní rusizmov do slovenčiny, v ktorej však treba hľadať aj pozitívne stránky pre vývin nášho jazyka.

V medzivojnovom období, v čase zosilnených čechoslovakistických tendencií prejavujúcich sa aj v slovenskom jazyku, sa v slovenskej jazykovede veľa úsilia venovalo očisťovaniu slovenčiny od inojazyčných, často nefunkčne používaných slov, najmä čechizmov.

Nová vlna ruských slov prišla po skončení druhej svetovej vojny, ale najmä v 50. rokoch. Súviselo to s oslobodením ČSR a s jej orientáciou na budovanie spoločnosti podľa sovietskeho vzoru. Niektorí poprední slovenskí jazykovedci, obávajúc sa o čistotu slovenského jazyka, začali znova upozorňovať na neúmerné preberanie slov z iných jazykov. E. Jóna (1947/48, s. 5) píše: „Ak chceme mať jazyk čistý a chceme mu zachovať osobitný charakter, nemôžeme ľubovoľne a neúmerne prejímať výrazy ani z blízkych jazykov slovanských, ako z češtiny, poľštiny, ruštiny ap. Hoci k takýmto prvkom môžeme mať iný pomer ako k maďarizmom, germanizmom ap., predsa len si musíme byť vedomí, že každý jazyk – i blízky – má osobitnú sústavu.

---

[4] Podrobnú analýzu rusizmov J. Jesenského urobila O. Malíková (1949).

I keď sme prijali niektoré ruské prvky, ako *bumážka, družba, odrad* ap., sú to také slová, ktoré významovo nemožno celkom nahradiť domácim výrazom a ktoré možno zaradiť do sústavy domácich slov zo stránky hláskoslovnej, tvaroslovnej i významovej." Ruské slová uvedené v citácii boli jednými z prvých lexikálnych rusizmov, ktoré sa v slovenčine začali udomácňovať po r. 1944. Z nich pevne zakotvilo v slovenčine slovo *družba* (a neskôr odvodené slovo *družobný*), ktoré do slovníkov slovenského jazyka vošlo ako homonymum k slovu *družba* vo význame „mládenec sprevádzajúci mladuchu alebo družicu pri svadobných obradoch". Zaužívalo sa v spojeniach ako *družba národov, družba medzi národmi, podnikmi, školami* ap., kde by bolo azda neprimerané nahrádzať ho slovom *priateľstvo*; podobne aj odvodené slovo *družobný*: *družobné vzťahy* (na rozdiel od slovného spojenia *priateľské vzťahy*), *družobné mestá Bratislavy* atď. Slovo *bumažka/bumážka* sa doteraz používa najmä v publicistike, väčšinou s ironizujúcim nádychom. Slovo *odrad* sa v slovenčine neujalo, v podobe *odriad* (napr. *partizánske odriady)* sa často objavovalo v literatúre alebo publicistike hlavne s tematikou SNP. (Treba však poznamenať, že slová *odrad* a *družba* uvádzal už S. Cambel.)

Na väčší prílev rusizmov do slovenčiny v 50. rokoch vplývalo niekoľko faktorov, ktoré majú užšiu či širšiu súvislosť s politicko-spoločenskými, ekonomickými, kultúrnymi a inými zmenami v povojnovom Česko-Slovensku (porov. Sekaninová, 1976). Veľkú úlohu tu zohralo aj takmer masové prekladanie ruskej umeleckej, vedeckej, publicistickej, technickej a inej literatúry (porov. diskusie o prekladaní v Kultúrnom živote a v Slovenskej reči na začiatku 50. rokov). Ak skúmame rusizmy z tohto obdobia, vidíme, že nešlo o preberanie ruských slov bez výhrad a bez výberu, „ale o skutočnosť, že v dôsledku spoločensko-politickej situácie vznikajú mnohé pomenovania v ruštine a slovenčine za rovnakých podmienok alebo sa preberajú z ruštiny spolu s pomenovanou realitou" (c. d., s. 453). Napr. termín *chozrasčot* (z rus. *choziajstvennyj rasčot* = hospodársky rozpočet) prešiel do slovenskej ekonomickej terminológie spolu s realitou ako názov jednej z ekonomických kategórií socializmu. Zaužíval sa ako súčasť ustálených spojení *podnikový chozrasčot, vnútropodnikový chozrasčot* ap. Naše výkladové slovníky a Slovník cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1983, s. 384) i nové Pravidlá slovenského pravopisu (1991, s. 200) uvádzajú aj prídavné mená *chozrasčotný* a *chozrasčotový*. Z ďalších prevzatých slov, resp. významov slov tohto obdobia sú to napr. slová *previerka, preveriť, pohraničník, kulak, kulacký, novátor* (neskôr sa však ujalo naše slovo *zlepšovateľ*), *brigáda* (ako pracovný kolektív), *úderník* a ďalšie. Niektoré motivované jednotky sa prekladali, napr. *piatiletnij plan, piatiletka* – päťročný plán, päťročnica, a niektoré

domácе slová nadobudli nové významy podľa ruských významov (sémantické kalkovanie), napr. *pamätník*: v slovenčine malo významy „knižka, do ktorej sa niečo kreslí alebo píše na pamiatku" a „človek, ktorý si pamätá, ktorý bol súčasníkom niečoho alebo niekoho v minulosti"; nový význam „pomník": *pamätník osloboditeľom* (porov. Sekaninová, c. d., s. 457–458). V súvise s rozvojom kozmonautiky sme prevzali slová *sputnik* (udomácnilo sa však naše slovné spojenie *umelá družica), luník* (najprv v podobe *lunnik), lunochod*; nezaužíval sa termín *kozmický koráb* (rus. *kosmičeskij korabľ)*, ale len *kozmická loď*.

Čo sa týka termínov *kozmos, kozmický, kozmonaut,* treba uviesť, že ruština bola prostredníkom pri preberaní slov iného ako ruského pôvodu. Napr. E. Jóna (1960, s. 129–132) ako slová prevzaté prostredníctvom ruštiny uvádza výrazy *kombajn, dispečer, sortiment, inštruktáž.* J. Horecký (1960) píše, že slová *kozmos, kozmický* sa používajú (na rozdiel od slov *vesmír, vesmírny*) častejšie ako súčasť príslušnej terminológie, ale žiadalo by sa ešte dodať, že slovná zásoba slovenčiny ich prevzala z ruštiny, hoci nemajú ruský základ (podobne slovo *kozmonaut* z rus. *kosmonavt,* kým v súvislosti s americkým výskumom vesmíru sme od začiatku často používali termín *astronaut*). Keď hovoríme o sprostredkovaných slovách, možno predpokladať, že v súčasnosti tak často používané slovo *brífing* sme neprevzali bezprostredne z angličtiny, ale z ruštiny; vo význame „krátka tlačová beseda" sa v sovietskej publicistike objavilo v druhej polovici 80. rokov. Vo výkladových slovníkoch slovenského jazyka sa tento termín nevyskytuje, v Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová – Maníková, 1983, s. 150) sa uvádza s dvojakým pravopisom (*briefing* i *brífing*) ako letecký termín v dvoch významoch. Podobne sme z ruštiny dávnejšie prevzali anglické slovo *míting* a zrejme i odvodené hovorové slovo *mítingovať*, ktoré sa vyskytuje v slovenskej publicistike.

V súvise so zmenami v našej spoločnosti v novembri 1989 sa niektoré ruské slová a slovné spojenia, na ktoré sme boli zvyknutí najmä z tlače, prestali používať (ide hlavne o slová prevzaté v 50. rokoch, napr. *chozrasčot* a odvodené adjektíva, *päťročnica, päťročný plán, brigáda* a iné). V bývalom Sovietskom zväze boli zverejnené mnohé – najmä politické – skutočnosti, ktoré vyvolali k životu nové pomenovania. Následne sa v slovenskej publicistike a v literatúre faktu objavilo niekoľko nových slov, ako napr. skratkové *gulag* (z rus. *gosudarstvennoje upravlenije lagerej*), ktoré sa pod vplyvom Solženicynovho románu Súostrovie Gulag používa vo význame „stalinský pracovný tábor" a prenieslo sa aj do našej reality (vyskytuje sa najmä v publikáciách autorov píšucich o pracovných táboroch v 50. rokoch). V sú-

časnosti už dobre poznáme slová *samizdat, samizdatový* (porov. Horecký, 1990, s. 248). Otvorene sa začalo písať o bývalých sovietskych politikoch, napr. o Brežnevovi a jeho spolupracovníkoch, pre ktorých niektorí naši publicisti prevzali od svojich ruských kolegov „titul" *starikovia z politbyra;* ironizujúce slovo *verchuška* sa používa nielen v súvise s ruskou vládou, ale aj s vysoko postavenými ľuďmi u nás. Celkom nedávno znova ožilo slovo *bumážka*: v súvislosti s byrokratickým odbavovaním prepravcov tovaru na novovzniknutej slovensko-českej hranici sme si mohli v tlači prečítať, že bez množstva rôznych *„bumážiek"* prepravcovia nemajú nádej včas dopraviť svoj tovar na miesto určenia. „Oprášil sa" starý rusizmus *pogrom*, používaný v publicistike pri opisovaní krvavých udalostí v rôznych častiach bývalého ZSSR a bývalej Juhoslávie.

Niektoré z týchto slov a slovných spojení treba považovať za okazionalizmy (napr. *verchuška, starikovia z politbyra* a iné), nie sú teda trvalou súčasťou slovnej zásoby slovenčiny.

Tento stručný prehľad o výskume prenikania lexikálnych rusizmov (najmä v štúrovskom období a v období pôsobenia S. H. Vajanského) do spisovnej slovenčiny naznačuje, že do slovenských textov sa často dostávali okazionálne výpožičky, t. j. prevzaté slová, resp. slovné spojenia viazané na jedinečné kontexty. Ukazujú to staršie aj novšie analýzy literárnych (hlavne prekladových) a publicistických textov. V povojnovom období sa objavilo pomerne značné množstvo výrazov, ktoré by sme označili ako dobové, resp. ako „nové" historizmy. Ak neberieme do úvahy tzv. historické rusizmy, t. j. slová a slovné spojenia, ktoré sú zafixované v našej lexike ešte z minulého storočia a nepociťujú sa ako ruské (napr. *príroda, prívrženec* a iné), môžeme konštatovať, že vplyv ruštiny na lexikálnu zásobu súčasnej spisovnej slovenčiny bol relatívne skromný.[5] Využívanie rusizmov v slovenčine v súčasnosti (najmä v publicistike), ktoré má výrazne okazionálny charakter, je už predmetom nového skúmania.

LITERATÚRA

BOBEK, W.: Rusizmy Vajanského. Slovenská reč, *4*, 1935/36, s. 225–250.

BOBEK, W: Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom. Slovenská reč, *6*, 1937/38, s. 11–18, 103–107, 154–162, 213–224, 262–264, 300–302, 340–347.

CZAMBEL, S.: Ruské živly v spisovnom jazyku slovenskom. In: Príspevky k dejinám jazyka slovenského. Budapešť 1887, s. 70–114.

[5] N. A. Kondrašov a P. Ondrus (c. d., s. 143) uvádzajú, že v rôznych obdobiach preberania slov z ruštiny do slovenčiny prešlo asi 1500 slov, z ktorých väčšina sa v slovenčine neujala.

FURDÍK, J. – NIŽNÍKOVÁ, J.: Z lexiky a syntaxe povstaleckej tlače. Slovenská reč, *54*, 1989, s. 193–206.
HORECKÝ, J.: Kozmické lety a rozvoj našej slovnej zásoby. Slovenská reč, *25*, 1960, s. 132–137.
HORECKÝ, J.: Samizdat a samizdatová literatúra. Kultúra slova, *24*, 1990, s. 248.
IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 2., revid. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
JÓNA, E.: Spisovná slovenčina po vojne. Slovenská reč, *13*, 1947/48, s. 1–7.
JÓNA, E.: Slovenčina v rokoch 1945–1960. Slovenská reč, *25*, 1960, s. 129–132.
KONDRAŠOV, N. A. – ONDRUS, P.: Russkije slova v slovackom literaturnom jazyke. Russkaja reč, 1971, č. 4, s. 143–150.
Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
MALÍKOVÁ, O.: Rusizmy v proizvedenijach Jana Jesenskogo. Diplomová práca. 1949. 93 s.
SEKANINOVÁ, E.: Rusizmy v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. Prednášky XII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1976, s. 451–461.
Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.

Sémantika slovesa osloviť

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Vnímavý používateľ jazyka nepochybne zareagoval na zvýšenú frekvenciu slovesa *osloviť* v ostatných asi štyroch rokoch. Sama vyššia frekvencia by ešte nepútala pozornosť natoľko ako nový obsah, ktorý sa slovesu *osloviť* pripisuje. Príkladov na explóziu tohto slovesa je dosť, stačí otvoriť noviny, počúvať rozhlas, sledovať televíziu. Uvedieme tri príklady z jediného pomerne krátkeho článku z bratislavského Večerníka (29. 12. 1992): *Malý fliačik v Európe má čo o sebe povedať a ak nie inak, minimálne gastronomicky osloviť státisíce návštevníkov veľkej svetovej show.* – *Nižšie ceny by dokázali viac osloviť to množstvo zákazníkov.* – *Nemožno hosťa vyzliecť donaha, ceny musia byť také, aby oslovili najpodstatnejšiu časť obyvateľstva.* – Z Večerníka uvádzame aj ďalšie príklady: *Máme v sebe niečo, čo už je pre mnohých Európanov prežité – rodinné tradície, citlivosť, vnímavosť. O to sa treba opierať, tým môžeme Európu osloviť.* (23. 12. 1992) – *Možno povedať, že* (vydavateľstvá) *čitateľa oslovili vcelku úspešne na tomto jesennom jarmoku knihy.* (20. 11. 1992) – *Nespornym dôkazom úspešnosti prvého kroku je ponuka, ktorou šéf symfonického orchestra v Soule oslovil dirigenta Slovenského komorného zboru.* (8. 12. 1992) – *Očakávame, že tento titul* (Faust a Mar-

garéta) *osloví švajčiarske publikum a stretne sa s priaznivým ohlasom.* (3. 12. 1992) – Sloveso *osloviť*, resp. jeho substantivizovaný tvar *oslovenie* sa s úspechom využíva ako pútavý výraz v titulkoch: *Vianočné oslovenie* (nadpis upozorňuje na netradičný koncert v podaní Slovenského komorného orchestra; Eurotelevízia, 19. 12. 1992) alebo *Oslovenie na pohľad* (článok prináša portrét o výtvarnej umelkyni a jej diele; Večerník, 11. 12. 1992). V slovníkovej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV spomedzi desiatok dokladov na sloveso *osloviť* iba jediný sa týka spomínaného nového významu. Je z r. 1989: *Táto veta oslovila moju predstavivosť zakarpatským spôsobom, statným, mierne obéznym chlapíkom v súkenných nohaviciach a baranici, s hustými, vykrútenými bajúzmi.* (P. Vilikovský) – Aj to je dôkaz o tom, že nový význam slovesa *osloviť* je pomerne čerstvého dáta.

Skôr ako sa pokúsime osvetliť významový neologizmus slovesa *osloviť*, ktorého kolískou i domovom je publicistika, je užitočné pripomenúť si jeho pôvodné významy, ako ich uvádzajú slovenské výkladové slovníky (Slovník slovenského jazyka, 1960, s. 601, Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 269). Zhodne sa v nich zachytávajú tri významy: 1. obrátiť sa na niekoho rečou, obyčajne otázkou, prihovoriť sa, napr. *Kde sa ponáhľaš? – oslovil ma sused;* 2. pomenovať menom, titulom toho, na koho sa hovoriaci obracia, napr. *oslovil ho priezviskom; osloviť niekoho úctivo – pán profesor;* 3. požiadať o splnenie niečoho, vyzvať niekoho, napr. *oslovil som ho v tej veci už dvakrát.* Je očividné, že ani jeden z významov sa netýka vyššie uvedených prípadov typu *kniha oslovila čitateľov, ceny oslovujú zákazníkov.* Napriek tomu sa dá význam slovesa *osloviť* v danom kontexte ľahko porozumieť, a to predovšetkým na základe jeho synoným *prihovoriť sa* a *privraviet' sa.* Tieto slovesá majú svoj základný význam totožný so slovesom *osloviť*, t. j. význam „nadviazať rozhovor s niekým, obrátiť sa na niekoho rečou". V prenesenom, posunutom význame sa tieto slovesá používajú v situácii naznačujúcej nadviazanie vzájomnej komunikácie: *dielo sa prihovára/privráva mládeži; film sa prihovoril/privravel publiku sviežou hudbou; pieseň sa privráva všetkým; autorove myšlienky sa prihovorili širokému okruhu; obrazy sa privrávajú svojím bohatým obsahom* atď. Slovesá *prihovoriť sa, privraviet' sa* a ich nedokonavé náprotivky *prihovárať sa, privrávať sa* v týchto prípadoch vyjadrujú vzťah vzájomného (kladného) stretnutia nejakého javu, predmetu a jeho vnímateľa. Vyplýva to z pôvodného významu slovies *prihovoriť sa, privraviet' sa,* ktoré tým, že sa „obracajú rečou na niekoho", predpokladajú aj reakciu, odpoveď. Keď povieme, že *sa dielo prihovára/privráva mládeži*, značí to, že mládež naň (kladne) odpovedá, (kladne) reaguje, že dielo vyvoláva v mládeži záujem, ohlas. Tento bežný metaforický význam

slovies *prihovoriť sa, privravieť sa* v poslednom čase sa preniesol aj na najbližšie synonymum týchto slovies, na sloveso *osloviť*. V jazyku je to bežný spôsob obohacovania slovnej zásoby na základe tzv. sémantického zákona synonymickej derivácie (bližšie p. Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 327). Podľa tohto zákona proces synonymickej derivácie sa uskutočňuje takto: sloveso *prihovoriť sa* s významom „nadviazať rozhovor s niekým" rozvíja metaforický význam „vyvolať ohlas, zaujať, zapôsobiť", napr. *dielo sa prihovorí najmä mládeži.* Analogicky synonymné sloveso *osloviť* s rovnakým významom „nadviazať rozhovor s niekým" (*na ulici osloviť neznámeho*) rozvíja význam „vyvolať ohlas, zaujať, zapôsobiť", napr. *dielo osloví najmä mládež.* Na základe synonymickej derivácie môžeme v takomto význame použiť aj knižný výraz *apostrofovať: dielo apostrofuje najmä mládež.*

Vysvetlenie, ktoré sme podali v súvislosti s expanziou nového významu slovesa *osloviť*, vychádza z vnútorných zákonitostí jazykového vývinu. Tento vývin neobyčajne podporuje aktuálnosť takých výrazov, ktoré súvisia s procesmi komunikácie, t. j. výrazov, ktoré vyjadrujú, že istá výpoveď, istý umelecký výtvor, text, dej, ale i predmety, prostredie v nás rezonujú, vyvolávajú ohlas, prihovárajú sa nám, oslovujú nás. Pravda, je tu aj iná možnosť výkladu vzniku nového významu slovesa *osloviť*. Upozorňujú na ňu S. Čmejrková a F. Daneš (1992). Títo autori pripúšťajú aj pôsobenie cudzojazyčných paralel, najmä anglického slovesa *adress* a nemeckého *ansprechen.* Obidve slovesá sú bežnými výrazmi na vyjadrenie dialogickej vzájomnosti. Podľa autorov ich vplyv na súčasnú češtinu (dodajme, že i na súčasnú slovenčinu) nemožno vylúčiť.

Možno zhrnúť, že v súčasnosti sloveso *osloviť* na pozadí svojho základného významu, synonymného so slovesami *prihovoriť sa, privravieť sa*, rozvíja paralelne s týmito slovesami širokú škálu metaforických významov, ktorých hlavným obsahom je spätná (kladná) reakcia vnímateľa. Potvrdzujú to príklady, ktoré sme uviedli na začiatku ako citáty z tlače (ide o bežné spojenia typu *výstava oslovuje návštevníkov, ceny oslovujú zákazníkov, tradíciami osloviť Európu, vydavateľstvo oslovuje čitateľov, titul opery oslovuje publikum).* Tieto metaforické významy možno vysvetliť slovesami *zaujať, zasiahnuť, zapôsobiť* alebo opisnými výrazmi *nadviazať kontakt, zaujať pozornosť, vyvolať ohlas, stretnúť sa so záujmom, nájsť adresáta* atď.

LITERATÚRA

ČMEJRKOVÁ, S. – DANEŠ, F.: O slovese oslovovat. Naše řeč, 75, 1992, s. 194–197.
HORECKÝ, J. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 620 s.
Slovník slovenského jazyka. II. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1960. 592 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Frazeologické črepky z oblasti remesiel

Slovná zásoba každého národného jazyka môže byť zaujímavá nielen z hľadiska geografického rozšírenia, sémantickej či štylistickej diferenciácie, ale aj z hľadiska využívania v procese tvorby ďalších výrazových prostriedkov, teda aj takých, ktoré sa napríklad zaraďujú medzi frazeologickú vrstvu.

V oblasti niektorých tradičných remesiel sme pozorovali, že remeselník je akoby tvorivý subjekt, ktorý svoje vyjadrovacie možnosti a pomenovania vo svojom odbore ďalej rozvíja na báze rodného nárečia. Potvrdzuje to fakt, že pri výskume sa u toho istého remeselníka neraz zaznamenalo viac názvov tej istej reálie (pomenovania nástrojov cudzieho pôvodu a domáce).

V súvislosti s remeselníckou činnosťou si pripomeňme, že poznáme už nemálo frazeologických spojení, prirovnaní a povrávok, ktoré sa udomácnili aj v spisovnom jazyku. Napríklad s činnosťou kováča súvisia vyjadrenia *kuť železo, kým je horúce, kuť železo za horúca, byť dobre podkutý,* s činnosťou obuvníka *robiť všetko na jedno kopyto, naťahovať niečo na svoje kopyto, všetko je na jedno kopyto,* so všeobecne rozšírenou tkáčskou činnosťou súvisia spojenia *všetky sú z jedného brda, dievka je na iné brdo, sú na jednom brde tkaní* a i. V reči ľudu na území Slovenska je spojení tohto druhu aj s istými obmenami veľmi veľa. Napríklad v gemerských nárečiach sa povie: *klášč do edniho brda, brač to na edno brdo,* t. j. všetko robiť rovnako; v užských nárečiach *madz ruki jak talpa,* t. j. podošva, teda tvrdé od roboty,

vertadz do hlavi, t. j. presviedčať niekoho o niečom; v šarišských nárečiach *bidz na visokim ščebľu* (*ščebeľ* je priečne drievko v rebríku), t. j. zastávať významnú funkciu, *oči mu do švidra ľeca* (*švider* je vrták), t. j. škúli, *lačni, co bi žid i ohňivo* (*ohňivo* je článok reťaze), t. j. veľmi je hladný; v zemplínskych nárečiach *dostac še do kľiščou*, t. j. dostať sa do ťažkostí, *dobri mľinar šicko zmeľe*, t. j. do dobre tráviaceho žalúdka všetko vojde; v záhorských nárečiach sú frazémy *majster* (*kovár*) *aj čerta umí zvarit s čertem*, t. j. dobre vie zvárať, je to dobrý majster, *železo zrichtuvaů jak sviňa*, t. j. majster kováč železo zle zvaril, *železo drží jak pes ježa*, t. j. železo je dobre zvarené; v stredoslovenských nárečiach sú frazémy *preto má kováč kľiešťe, abi sa ňepopáľil*, t. j. veci majú slúžiť, ako treba, *šustrova žena a kováčova kobola bosá*, t. j. zabúda sa na vlastné potreby.

V okruhu remeselníckej činnosti sú veľmi bohato zastúpené prirovnania. Je zaujímavé, že významovo negatívne prirovnania prevažujú nad pozitívnymi. Napríklad murári hovorievajú, že dobre postavený múr je *rovný ako šnúra (šňúra, šnora, šnóra, šnuora)* – na strednom Slovensku pri Modrom Kameni, v Prievidzi, Banskej Bystrici, Lučenci, na Orave, v Liptove a v Turci, *rovný ako svieca (svíca, svíčka, švička)* – na okolí Zvolena a na západnom a východnom Slovensku, *rovný ako komín* – v Banskej Bystrici a jej okolí, *rovný ako bič* – v záhorských nárečiach pri Skalici a na Spiši, *rovný ako šabľa* – v nárečiach severného a južného Zemplína, *rovný ako cverna* – v nárečiach južného Zemplína. Prirovnanie *múr je rovný, ako keď strelí* máme doložené z Hlohovca a Brezna.

Ak menej skúsený murár postavil krivý múr, na takýto múr hneď boli naporúdzi prirovnania, že je *ako rebro* (modrokamenské nárečia na južnom strednom Slovensku), *ako bahro* (na Horehroní a strednom Zemplíne), *ako bakuľa* (na okolí Prievidze a v Šariši), *ako basa* (v Bojniciach), *ako paragraf* (na Orave, v Novohrade a na Spiši), *ako hrom* (v Štefanove, okr. Dolný Kubín), *ako had* (v Jamníku, okr. Liptovský Svätý Mikuláš, v Turci a na okolí Topoľčian), *ako vlnobitie* (v Liptovskom Petri, okr. Liptovský Svätý Mikuláš), *ako oblúk* (na Záhorí), *ako čagan* (na Považí), *ako rozheganí rebrík* (v Malackách, okr. Senica), *ako kebi sa napeů* (v Hlohovci), *ako keď vuol orie sám* (v Bytči) a i.

Uvedené príklady zo slovenského jazykového územia veľmi dobre odrážajú rozmanitý postoj (neutrálny alebo citový) používateľa prirovnania. Ide o zaujímavé prirovnania, ktoré svojím príslušným nárečovým stvárnením (celej frazeologickej jednotky alebo aspoň niektorej jej zložky) a na rovine významu prinášajú označenia (pomenovania alebo výrazy), vyskytujúce sa v konkrétnej lokalite alebo na väčšom území. Možno ich využiť aj na spo-

znávanie a objasňovanie lexikálno-sémantickej stránky slovenských nárečí a na obohacovanie výrazových možností slovenčiny.

Štefan Lipták

ROZLIČNOSTI

Slovesá zasnežiť *a* zasnežovať

Už spracovanie slovesa *zasnežiť* v Slovníku slovenského jazyka poukazuje na jeho istú výnimočnosť, nie úplnú zaradenosť do systému slovenských slovies. Uvádzajú sa síce pri ňom základné tvary – neurčitok a 3. osoba jednotného i množného čísla, ale neuvádza sa nedokonavá podoba *zasnežovať*. Veľmi zaujímavé sú aj príklady. Všetky majú podobu trpného príčastia: *zasnežený kraj, zasnežené hory, zasnežené strechy, chodníky, stromy, zasnežený kabát, zasnežená čiapka.* Význam príčastia *zasnežený* v týchto príkladoch možno chápať aj ako „pokrytý snehom". Je teda blízky významu takých spojení ako *kockovaná košeľa, mriežkovaná vzorka, bodkovaná čiara.* Tu všade vlastne nejde o výsledok deja predpokladaného slovesa *kockovať, mriežkovať, bodkovať*, ale o trpné príčastie, ba vlastne prídavné meno s významom „pokrytý kockami, zložený z mriežok, pozostávajúci z bodiek".

Tento stav sa odráža aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka, kde sa sloveso *zasnežiť* uvádza ako neosobné, lebo nemožno jednoznačne určiť činiteľa, pôvodcu deja. Nemožno napr. povedať *Peter zasnežil* vo význame „začal snežiť".

V súčasnej praxi zimných športov, najmä v lyžovaní a sánkovaní, a pri ich technickom zabezpečovaní sa však predsa vyskytuje sloveso *zasnežiť* i v nedokonavej podobe *zasnežovať*. Označuje sa ním činnosť, ktorou niekto (teda je tu pôvodca deja) na lyžiarsku alebo sánkarskú dráhu, resp. na skokanský mostík dodáva sneh z okolia, prípadne aj umelý sneh. Je to teda nové sloveso alebo nový význam slovesa *zasnežiť*.

Ani v tomto význame však nie je sloveso *zasnežiť* izolované, zaraďuje sa do malej skupiny slovies, ktorými sa vyjadruje význam „pokryť nejakým prírodným javom“: *zadaždiť, zarosiť (sa), zahmliť (sa), zamračiť sa.* Slovesá *zasnežiť, zadaždiť* majú obidve vidové podoby a sú len nezvratné, druhé dve by mohli mať aj nedokonavé podoby *zarosovať, zahmľovať* i zvratné podoby *zarosiť sa, zahmliť sa*, kým posledné má len zvratnú podobu a možno aj nedokonavú podobu (veľmi rýchlo *sa zamračuje*).

Všetky tieto slovesá sú odvodené od podstatných mien *sneh, dážď, rosa, hmla* a *mrak* predponou *za-*, resp. presnejšie súčasne predponou *za-* a príponou *-iť*, lebo často nejestvujú slovesá bez predpony typu *daždiť, hmliť.*

Predpona *za-* dodáva týmto slovesám zreteľný význam „zaopatriť niečím; spôsobiť, aby sa jav označený základom dostal na isté miesto, do istého stavu“. V uvedenej skupine sa jav dostáva na povrch nejakých vecí. V inej skupine slov typu *zalesniť* sa jav dostáva do istého priestoru. V tejto skupine sú dva podtypy. V prvom sa do priestoru dostávajú nejaké látky, materiály, v druhom zase živé tvory. Sú tu slovesá ako *zavodniť, zalesniť, zatrávniť – zarybniť, zazveriť, zavšiviť (zavšivaviť).* Protikladný význam „zbaviť daného javu, odstrániť tento jav“ sa vyjadruje predponou *od-*: *odvodniť, odlesniť, odhmyziť, odčerviť.* Medzi týmito dvoma podtypmi je sloveso *zaľudniť.* V zápornej podobe má predponu *vy-*: *vyľudniť.*

V type *zavodniť* zreteľne možno vyčleniť segment *-n-*, ktorý nie je v slovotvornom základe, resp. fundujúcom slove. Formálne síce jestvujú prídavné mená typu *vodný, lesný*, ale tie nie sú základovými slovami v našich slovesách.

Ján Horecký

Ks

SPRÁVY A POSUDKY

Jazykový obraz bratislavského polosveta

(PIŠŤANEK, P.: Rivers of Babylon. Bratislava, ARCHA 1991. 286 s.)

Na pozadí hlavného príbehu o kariére kotolníka Rácza sa v Pišťankovej knihe rozvíja niekoľko ďalších, miestami až bizarných príbehov (napr. o riaditeľovi hotela, o vyberačovi parkovného, o podnikavých bývalých eštebákoch), ale čo je hlavné, vykresľuje sa tu až kruto pravdivý obraz bratislavského polosveta. Pri vykresľovaní tohto obrazu, pri komponovaní tohto románu (ktorý sa charakterizuje ako paródia, groteska, thriller, pornografia a zároveň vážna próza) využíva P. Pišťanek rozprávanie a zobrazovanie.

Rozprávanie autor realizuje ako opisovanie udalostí a rozhovorov svojich hrdinov. Opis udalostí je jednoduchý, možno povedať jednosmerný, dialógy sú v podstate tiež veľmi jednoduché, faktické, realistické a kompozične priehľadné. Ale ich využívanie v priebehu rozprávania je neobyčajne dômyselné.

Do sledu udalostí P. Pišťanek občas zapletie opis situácie, ale aj ten je pomerne krátky a často nebadane prechádza do dialógu. Vidieť to napr. na týchto ukážkach:

Zasklená pasáž medzi reštauráciou Ambassador a obchodmi slúži za hlavný štáb cigáňom. Od rána do večera tu postávajú a posedávajú, obklopení svojimi ženami a hlučnými vrieskajúcimi ratolesťami. Žijú si dobre... Všetci cigáni a cigánky, čo kšeftujú pred hotelom Ambassador, sú hrozivo obézni. Ako neforemné dýchavičné veľryby s vypúlenými očami sa nemotorne pohybujú hore-dolu. Striehnu na cudzinca, dosť lakomého a hlúpeho, aby s nimi začal obchodovať. Za valuty mu ponúknu oveľa viac ako ostatní vexláci, ba i Šiptári. Aj zaplatia viac. Ale nie v korunách, lež v zlotých. Cudzinec na svoj omyl príde až po chvíli, najčastejšie vo svojom aute na parkovisku, keď sa pred ženou chváli, aký dobrý obchod urobil. Neraz však až v obchode či v reštaurácii pri platení.

Rozzúrený cudzinec pribehne späť do pasáže. Cigáni si ho účastne premeriavajú mandľovými očami. Nie, z nich, dobrých cigáňov, to nebol nik. Museli by to predsa vedieť. Takého medzi sebou oni, dobrí cigáni, nemajú. To musel byť dáky zlý cigáň. Ako vyzeral?

Cudzinec váha. Všetci sú si podobní na nerozoznanie. Ako vajcia. Každý je tučný, s fúzikmi pod nosom, oblečený do drahej koženej bundy, so zeleným klobúčikom so štetkou na hlave. Všetky cigánky sú ozrutné, hlučné, so silno vymaľovanou tvárou a odfarbenými vlasmi. Oni sa až tak dobre medzi sebou nepoznajú. Cudzinec by im mal dať svoju adresu. Keď zistia, čo za zlého cigáňa to okradol cudzinca, prinútia ho oni, dobrí cigáni, aby všetko vrátil. Pošlú to cudzincovi. A prečo na nich, na dobrých cigáňov, ziape? Aby oni, dobrí cigáni, nezavolali policajtov na svoju ochranu. Poznajú oni takých rasistov! Oni, dobrí cigáni, mu chceli len pomôcť. Vidia však, že cudzinec nenávidí ich národ. Nech teda cudzinec ide preč! Oni s ním nič nemajú (s. 80).

Na druhej strane sa však dialóg formálne nevypichuje, napr. úvodzovkami, pomlčkami alebo dokonca uvedením každej repliky na nový odsek, ale akosi zámerne sa skrýva do priebehu udalostí alebo do rozprávania. Ale aj v rozprávaní nezriedka prechádza do nevlastnej priamej reči, charakterizovanej treťou osobou. Na rozdiel od klasickej nevlastnej priamej reči sa však zachováva rozdiel medzi účastníkmi dialógu, a to tak, že hlavná hovoriaca osoba sa osobitne zdôrazňuje zámenom a menom. Vidieť to už na konci citovaného príkladu, ale predsa uvedieme ešte aspoň dva príklady:

Vedúci zbledne. Zdúpnie a zúfalo si sadne späť do kresla. To nám predsa nemôžete urobiť! hlesne a uprie prosebný hlas a pohľad na triumfujúceho kotolníka. Ale môžem, povie Rácz. Čo by som nemohol! Všetkých nás zničíte! zabedáka vedúci reštaurácie. Už som vám povedal svoje, povie Rácz, podíde k dverám a otvorí ich. Rácz sa nikdy neopakuje, dodá. Vedúci reštaurácie sedí v kresle s vypleštenými očami. Tak ako? spýta sa Rácz od dverí. Môžem rátať so salónikom? (s. 171)

...Prázdne fľaše pribúdajú. Rácz ich šmahom zmetie zo stola. Štrngot skla privolá čašníka. Dosť bolo grgavej vody! okrikne ho Rácz. Doneste vodky! Stoličnej! Každému fľašu! Ďula sa už len pri vyslovení týchto slov pozvracia pod stôl. Khunt nie, lebo nevníma. Sedí s otvorenými očami a meravou tvárou. Rácz mu zopár ráz z bezprostrednej blízkosti napľuje do tváre. No priekupník nezareaguje. Sračka! zamrmle kotolník sklamane. On, Rácz, má dnes chuť mulatovať. Je vysoko šťastný! Nie, netreba predbiehať udalosti. Ale zoznámil sa s dievčaťom svojich snov (s. 97).

Pišťankov príbeh o kotolníkovi Ráczovi je, prirodzene, zaľudnený dlhým radom postáv a autor ich charakterizuje už menami. Hlavná postava má len jednoducho priezvisko *Rácz*, občas s menom zamestnania: *kotolník Rácz* (tak aj *kotolník Donáth*). Tak aj *Kišš, Kiššová, Torontál*. Ale úplné meno má *Feri Bartaloš*. Na druhej strane sú zase postavy len s osobnými menami:

Silvia, Edita, Eržika, Lenka, Ribana. Len *Zdravko G.* má priezvisko naznačené prvým písmenom (ako to bolo kedysi vo zvyku aj v našej staršej próze). A len s istým humorným podtónom sa uvádza banálne priezvisko s osobným menom podľa filmu: *Ribana Salajová* a *Vinetú Salaj*. Napokon sú tu niektoré postavy úplne bez mena: *riaditeľ, právnik* či *fiškáľ, recepčný, vedúci Mototechny, vedúca Domácich potrieb.* Veľmi nápadné sú zložené mená, spravidla nie priezviská, ale prezývky. Je tu *Video-Urban* (lebo jeho život sa krúti okolo videa), *Vanda-Tiráčka* (lebo sa krúti okolo kamiónov čiže tirákov), *Eva-Kvapavkárka,* ale aj prekvapujúce *Anča-Jožo*. V menách bývalých eštebákov sa prezývka zásadne uvádza v zátvorke: *Mozoň (Mĺkvy), Tupý (Mác)* a *Šolík (Žifčák)*. Pritom čitateľ sa nikdy nedozvie, ktorá z podôb je pravé priezvisko a ktorá prezývka. Iba o Mozoňovi vysvitne, že to je jeho krycie meno, skutočné priezvisko je *Ščepán*. Aj mená Cigánov sú charakteristické: *Berki, Šípoš, Čonka*. Cudzinec Švéd sa vždy uvádza menom ako *Hurensson*, dozorca parkoviska prezývkou *Fredy Špáršvajn*, iba raz vysvitne, že jeho pravé meno je *Alfréd Mešťánek.* Exoticky znie meno *Mugambia Bwawenu* z republiky Mayombé.

Niektoré postavy sú charakterizované i jazykom. Napr. izolované slová u Rácza (typu *mešter*) a jeho maďarské zakliatie *hét szencséget*. Zdá sa, že tu ide o (zámerne?) neumelý prepis z *hét szentséget* (sedem sviatostí). Sú tu ďalej úryvky v rómčine (*Id'avla panenka Mária róreken*, s. 11) i nemčine (*Was ist das? spýta sa znepokojene Vandin kunčaft. Nix, uistí ho prostitútka. Gór nix. Ajn trotl* – s. 163).

Svojrázny je prejav Zdravka G., miešajúceho do slovenčiny chorvátske i nemecké prvky. Napr. na s. 237:

Zdravko G. sa osprchuje, prezlečie a zíde dolu, do denného baru. Kde je Silvia? spýta sa hlavného čašníka. Čašník zastane. Znate ju? spýta sa Zdravko. Taká blond devojka. Radila dolu vo varieté kao... tänzerin... znate? Zdravko G. predvedie pantomímu vyzliekania sa v rytme hudby. Da radi još u vas?

Neradi? čuduje sa Zdravko G. Znate, ja sam jejo freund... prijatelj. Ja moram da ju stretnem. Dlho som tu nije bol. Možete da znate kde ona ima svoju kuču? Wohnung?

Rozhovory s Hurenssonom sa vedú v angličtine, miestami s prekladom pre dievčatá, ktoré nevedia po anglicky.

Život v hoteli Ambassador a v jeho okolí sa výrazne zachycuje aj v slovnej zásobe Pišťankovho románu. Rozprávanie je vcelku vedené v spisovnom slovníku, ale práve na tomto neutrálnom pozadí sa zreteľne odrážajú jednotlivé vrstvy a akoby tematické skupiny slov. Vcelku spisovne sa podávajú

odborné termíny z kotolne a reštaurácie. Sú tu napr. termíny ako *obehový systém, úžitková voda, stúpačka, rozvádzač, odvzdušňovací ventilček, hriadeľ ventila* (chybne v ženskom rode – *tá hriadeľ*), *worcesterská, cumberlandská omáčka, teľacie medailóny,* ale aj *segedínsky guláš.* No vyskytujú sa aj také slangové slová ako *kabela s vercajgom, pucvola, efkový kľúč.*

Do hovorovej oblasti patria názvy automobilových značiek, napr. *fiat uno, volvo, opel, mercedes, bavorák,* ďalej napr. značky cigariet: *marsky, winstonky, playersky, benson-andhedgesky* (pravda, bez výslovnosti). Dosť často sa objavujú slová z nemčiny, obyčajne staršie hovorové. Napr. *cimra, štamgast, štricák, hochštapler, šajba, hajzeľ, tajtrlík, pandrlák, chracheľ, frištik,* ale aj novšie *gastarbeiter.*

Menej je v tomto okruhu anglických slov: *liftboy, čendžnúť, hipisák.* K iným slangovým slovám patria napr. *kamoš, homoš, štetka, prieser, anton,* ako aj skratkové slová *ešpézetka, eštebák, emdéžetka.*

Charakteristickú skupinu tvoria slová z odboru vekslovania. Pre vekslovanie sa tu používajú slová *vexel* (zaujímavé, že vždy písané s *x*!), *vexlák, vexláčik,* ba dokonca sloveso *vyvexlovať* v spojení *vyvexlovať autobus* (predať v ňom domácu menu za cudziu cestujúcim z Rakúska či Nemecka). Popri neutrálnych podobách ako *stodolárovka, päťstokorunáčka* sa tu ojedinele mihnú slangové *šilasy* pre šilingy a *makovice* pre marky.

Charakteristickú skupinu tvoria aj slová zo sexuálnej oblasti od spisovných neutrálnych slov až po hrubé, vulgárne slová.

Celkový obraz hovorenosti jazyka používaného v románe dokresľujú také frazémy ako *sedieť na telefóne, odpichnúť sa od chodníka, čo čumíš, rašpľa sprostá,* ale aj výrazy ako *som ti povedal, si sa zbláznil* s neprízvučnými príklonkami na začiatku prehovoru.

Už tento neúplný súpis slov a výrazov ukazuje, že P. Pišťanek veľmi dôverne pozná „hovorenú podobu" bratislavskej slovenčiny a i s jej pomocou podal verný obraz života v bratislavskom podsvetí (ak také uznáme) alebo aspoň v bratislavskom polosvete. Škoda, že sa ani len v náznakoch nepokúsil zachytiť aj intonáciu svojich postáv.

Ján Horecký

Ks

SPYTOVALI STE SA

Valná hromada? – M. M. z Lozorna: „Sprvu som si myslela, že zle počujem, ale keďže sa to opakovalo viac ráz, presvedčila som sa, že nejde ani o môj zlý sluch, ani o náhodné prerieknutie. Naozaj počúvam zo slovenskej televízie (častejšie to bolo z federálneho vysielania) hovoriť o ‚valnej hromade'. Vysvetlite mi, prosím, aký je rozdiel medzi doterajším pomenovaním valné zhromaždenie a ‚valnou hromadou'."

Z tónu listu pisateľky presvitá, že odpoveď vlastne ani nečaká, lebo odhaduje, že v spojení *valná hromada* ide o najčerstvejší čechizmus. Je to skutočne tak, a preto o nijakom vecnom rozdiele nemožno hovoriť. Spojenie si osvojili neskúsení publicisti, ktorí sa sústavne pohybovali v okruhu dvojjazyčného spravodajstva a stratili cit pre hranice vlastného jazyka. Pre bežného vnímateľa spravodajstva je to však neprijateľné, lebo v slovenčine má slovo *hromada* veľmi pevný význam množstva niečoho neusporiadaného, nakopeného na seba, prípadne (s citovým podfarbením) veľkého množstva vôbec. Synonymami výrazu *hromada* sú slová *kopa, hŕba* a práve táto trojica – *hromada, kopa, hŕba* – spôsobuje, že spojenie *valná hromada* pociťujeme v slovenčine ako veľmi príznakové, akoby v danom kontexte nevhodné. Závažnejším argumentom na odmietnutie slova *hromada* v danom spojení je však to, že nejde o potrebu pomenovať novú skutočnosť, ale skôr o jazykové nedbajstvo, o mechanické prevzatie cudzieho prvku. Spojenie *valné zhromaždenie* je ustálené, pre používateľov slovenčiny jednoznačné.

Treba poznamenať, že významovo menej priezračným v spojení *valné zhromaždenie* je aj prídavné meno *valný*. Etymológovia ho jednoznačne spájajú so slovesom *váľať* s významom „hrnúť pred sebou veľké množstvo niečoho". Sémantický prvok množstva sa ozýva v mnohých slovách súvisiacich s týmto slovesom (*oval* = veľký kus chleba, *odvaliť* = premiestniť, odkrojiť veľký kus niečoho, *val* = veľký násyp s obrannou funkciou, *zavalitý* = mohutný čo do šírky atď.). Prídavné meno *valný* je však v slovenčine celkom okrajové. Využíva sa ako poetizmus v krásnej literatúre vo význame „valiaci sa, mohutne tečúci", napr. *valný Dunaj, valný tok, valný prúd.* Inak jestvuje iba v osihotenom spojení *valné zhromaždenie*, kam sa očividne dostalo z češtiny. V češtine má prídavné meno *valný* aj širší význam „veľký, značný, početný". V slovenčine tento význam nie je živý a realizuje sa vlastne iba v spojení *valné zhromaždenie.* Prídavné meno *valný* tu má taký vý-

znam ako z latinčiny pochádzajúce slovo *plenárny*, t. j. konaný za účasti všetkých členov.

Mária Pisárčiková

Kvantita v prídavnom mene vynútiteľný. – A. K. z Bratislavy sa stretol s podobou prídavného mena *vynútiteľný* so skrátenou základovou slabikou *-nu-*: *vynutiteľný* (širší kontext znie: *právo národa na sebaurčenie môže byť právne vynutiteľné)*. Kladie nám otázku, či je skrátenie slabiky *-nú-*, ktorá je v základovom neurčitku *vynútiť*, na mieste.

Hneď na začiatku našej odpovede môžeme povedať, že pochybnosť nášho čitateľa je odôvodnená. Striedanie dlhej a krátkej základovej slabiky pri tvorení prídavných mien s príponou *-teľný* nie je totiž v systéme súčasnej spisovnej slovenčiny živé. Ukazujú to príklady typu *ovládať – ovládateľný, predvídať – predvídateľný, plánovať – plánovateľný, udržiavať – udržiavateľný, zúčtovať – zúčtovateľný, zasiahnuť – zasiahnuteľný, odstrániť – odstrániteľný, vyvrátiť – vyvrátiteľný, rozlúštiť – rozlúštiteľný, riešiť – riešiteľný, vážiť – vážiteľný.*

Na druhej strane jestvuje niekoľko izolovaných prípadov, v ktorých sa dĺžka zo slovesného základu stráca a v prídavnom mene s príponou *-teľný* nastupuje namiesto dlhej samohlásky zodpovedajúca krátka; také sú príklady *čítať – čitateľný, zastúpiť – (ne)zastupiteľný, odlúčiť – (ne)odlučiteľný* a s nimi bezprostredne súvisiace výrazy. Žiada sa zdôrazniť, že sú to jednotlivé javy, presne vypočítateľné a v úze i norme stabilizované, podmienené historickým vývinom nášho jazyka. Tie, pravdaže, ako zvyšky staršieho stavu vo vývine nášho jazyka nenarušajú systémovú zákonitosť platnú v súčasnej spisovnej slovenčine, v ktorej striedanie dlhej a krátkej slabiky v základe pri tvorení prídavných mien s príponou *-teľný* už nenastáva.

Podľa toho, čo sme tu o spôsobe tvorenia prídavných mien pomocou prípony *-teľný* zo slovesného základu povedali, platí aj o prídavnom mene *vynútiteľný*, že sa v ňom dĺžka v slabike *-nú-* zachováva v súlade so základovým slovesom *vynútiť*. Výskyt podoby so skrátenou slabikou *-nu-* (*vynutiteľný*) možno vysvetliť ako doznievanie staršieho stavu, ako je ustálený v prípadoch typu (*ne*)*zastupiteľný*, ale najskôr azda pôsobením českého východiska tohto slova; v češtine má totiž krátku slabiku *-nu-* aj základové sloveso *vynutit*. Z hľadiska systému súčasnej spisovnej slovenčiny treba

podobu so skrátenou slabikou *-nu-* v odvodenom prídavnom mene *vynútiteľný* hodnotiť ako neorganickú.

Ján Kačala

Aborigin – s malým či veľkým začiatočným písmenom? – Mgr. I. M. z Martina nám napísala: „Nedávno som sa dočítala, že istý austrálsky spevák je vlastne Aborigin. Napíšte mi, čo sa označuje slovom Aborigin a či sa má písať s malým, alebo s veľkým začiatočným písmenom."

Aborigines boli príslušníci predpokladaného etnika v starovekej Itálii, od ktorých odvodzovali svoj pôvod Rimania. Je to už v latinčine umelo utvorené meno: lat. slovo *origo* znamená „pôvod", uvedení predkovia boli v Itálii *ab origine*, t. j. od pôvodu, od samého začiatku. V súčasnosti sa slovom *aborigénovia* označujú príslušníci pôvodných, domorodých etnických skupín napr. v Austrálii (ale aj v iných oblastiach). Ide vlastne o odborné pomenovanie domorodcov. V angličtine sa toto slovo píše v podobe *Aborigine* (teda aj s veľkým začiatočným písmenom), v iných jazykoch sa zachováva podoba opierajúca sa o pôvodnú latinskú podobu rovnako ako slovenská podoba *aborigén,* mn. č. *aborigénovia.* Pretože nejde o pomenovanie konkrétneho národa alebo etnickej skupiny, ale skôr o kolektívne pomenovanie pôvodných obyvateľov, treba ho písať s malým začiatočným písmenom.

Ján Horecký

Poněkud nie je vždy trocha. – Ing. V. P. z Bratislavy sa pri preklade českého textu do slovenčiny nevedel vyrovnať s príslovkou *poněkud.* O slovenskom ekvivalente *trocha* mal pochybnosti, najmä pokiaľ ide o jeho štylistickú hodnotu. Slovo *trocha* sa mu v porovnaní s českou príslovkou *poněkud* zdá „dosť hrubé". Práve preto sa obrátil na telefonickú jazykovú poradňu, kde sa dožadoval ďalších ekvivalentov českej príslovky.

V odpovedi na podobné otázky pracovníci jazykovej poradne v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV predovšetkým upozorňujú na to, že jestvuje Česko-slovenský slovník (1. vyd. z roku 1979), o ktorom mnohí opytujúci sa doteraz nevedia. Z tejto celospoločensky veľmi závažnej lexikografickej práce sa možno dozvedieť, že ekvivalentom českej príslovky *poněkud* sú

príslovky *trocha, máličko* (porov. c. d., s. 367) a že aj české slovo, aj jeho slovenský náprotivok *trocha* je štylisticky neutrálny (náprotivok *máličko* je expresívny). Pravdaže, aj pri preklade z češtiny je potrebné pozorne vnímať všetky rozmery predlohy, ak má byť preklad adekvátny. V tejto súvislosti sa žiada uviesť, že ekvivalentom českej príslovky *poněkud* nemusí vždy byť iba príslovka *trocha* s významom „do istej miery, v malej miere, málo". Napr. vo vete *Zapomněl poněkud na svůj smutek* môže príslovka *poněkud* okrem významu miery vyjadrovať aj zdôraznenie neurčitosti spôsobu a v tom prípade treba vetu preložiť takto: *Akosi/dajako/nejako zabudol na svoj smútok*. Podobne vetu *Poněkud se ochladilo* nemusíme prekladať iba s príslovkou *trocha, málo, máličko*, ale napr. aj s príslovkou *čiastočne*, ktorá takisto vyjadruje istú (malú) mieru ako príslovky *trocha, máličko*.

V otázke opytujúceho sa je zaujímavé aj vnímanie slova *trocha* na pozadí českého *poněkud* či v porovnaní s ním ako príznakového jazykového prostriedku. Väčšina používateľov slovenčiny ho však takto nevníma. (Keby to tak nebolo, v jazykových príručkách by sa museli jeho osobitné štylistické vlastnosti registrovať, no neregistrujú sa.) K takémuto hodnoteniu spravidla dospievajú tí používatelia slovenčiny, ktorí priamočiaro merajú vlastný jazyk iným jazykom, alebo tí, ktorých slovenské jazykové vedomie značne oslabil trvalý kontakt s češtinou. V nejednom prípade tento kontakt silno ovplyvňuje citlivosť na zvukové vlastnosti a stavbu slovenského slova (dochádza k strate citlivosti na rozdiely), schopnosť odlíšiť slovenskú a českú slovnú zásobu, resp. frazeológiu (povážlivo sa hromadia prípady typu *to je nebe a dudy* namiesto *to je nebo a zem*, ako aj prípady tzv. neobohemizmov typu *valná hromada* namiesto *valné zhromaždenie*). Patrí sem aj neschopnosť objektívne hodnotiť štylistické vlastnosti konkrétneho slova (slov. *trocha* je pre niektorých používateľov slovenčiny oproti čes. *poněkud* hrubé slovo, slov. *napučiavať* je v porovnaní s čes. *nabobtnávat* vulgárne atď.).

Príslovka *trocha* v porovnaní s českou príslovkou *poněkud* nemá odchodné štylistické vlastnosti. Je neutrálna. Príznak expresívnosti však majú podoby *troška, trošička* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka).

Ivan Masár

Ks

NAPÍSALI STE NÁM

Potrebná kniha s nepotrebnými chybami

V minulom roku sa zjavila na pultoch našich kníhkupectiev útla, ale na dané pomery slušne vypravená knižočka *120. výročie železničnej trate Zvolen – Vrútky.* Autor Richard Lacko vykonal chvályhodný čin, keď vložil svoj kamienok nielen do mozaiky dejín našich železníc, ale aj do mozaiky dejín stredoslovenského regiónu. Kniha pred vydaním neprešla zvyčajným recenzným konaním (aspoň sa to nikde neuvádza). Jej posúdenie z odbornej stránky prenecháme povolanejším. Mrzí nás však, že ani autor, ani vydavateľ (NADAS) nevenovali potrebnú pozornosť jazykovej stránke publikácie. Kultúra jazykového prejavu je zrkadlom kultúrnosti národa, preto jej musíme venovať náležitú pozornosť najmä v tlačenom slove.

Uveďme aspoň najčastejšie hriechy a hriešky proti spisovnej slovenčine, ktoré zbytočne znižujú úroveň posudzovaného dielka. Najviac ich je v oblasti interpunkcie. Za všetky pripomeňme aspoň to, že pred vysvetľovacou spojkou *a to* vždy píšeme čiarku (v texte sa vety s touto spojkou vyskytujú často, vždy však chybne – bez čiarky).

Sústavne v celej publikácii sa nesprávne tvorí genitív jednotného čísla niektorých vlastných mien ženského rodu: *Vlaky odchádzajú zo Štubni; do Štubni; rokuje sa v chotári Zvolena a Budči* (správne *zo Štubne – do Štubne, v chotári Budče*). Čitateľ si určite všimne aj „ypsilonku" na s. 34: *Zamestnanci... boli 8. júna 1919 evakuovaný z Vrútok do Přerova.* Popri slovenskej *výhrevni* neraz zablúdila do textu aj česká *výtopňa*, veľa sa nesprávne *prevádza* a *zahajuje*. Hoci slovenčina nemá rada trpné tvary, v odbornej literatúre sa im nevyhneme, ale kombinácie typu *Spojovacia koľaj... bola vyústená* (s. 39) alebo *Kladené boli na telesá výhybiek rôzne skrutky* (s. 32) musia zaškrípať aj v necitlivých ušiach. Ťažisko jazykovej neobratnosti je však v syntaxi. V niektorých vetách len ťažko môžeme rozlúštiť ich zmysel, napr. *eráme železiarne boli... moderným závodom zameraním najmä na výrobu koľajníc a prepojením na železorudné šachty* (s. 3). Teda ako? *Závodom zameraným a prepojeným* alebo *závodom so zameraním a s prepojením?* Inokedy sa vety dostávajú do konfliktu s logikou, napr. *Obyvatelia... museli likvidovať vyznačovacie kolíky... pretože sa zakazovalo odstraňovanie kolíkov...* (s. 9). A najkrajší kúsok sa podaril autorovi na s. 34: *Už 5. mája 1919 bola oslobodená maďarským vojskom železničná stanica Fiľakovo.* Pol

roka po vzniku ČSR maďarské vojská oslobodzujú Fiľakovo na česko-slovenskom území. Od koho? Vari od zlých česko-slovenských okupantov? Nebudeme pokračovať vo vyratúvaní chýb, lebo skutočne úprimne oceňujeme fakt, že táto publikácia vyšla.

Je však najvyšší čas, aby sme za jazykovú kultúru bojovali „bez výnimky" nielen na námestiach, ale aj v každodennom živote. Najmä v knižných vydaniach. Veď každá knižka už sama predstavuje kultúrnu hodnotu.

Juraj Pertzian, Zvolen

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 27, 1993, č. 4. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Sk 96,–, jednotlivé čísla Sk 8,–. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registračné číslo 7050.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D–8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1993

Cena Sk 8,–

KUL
TÚRA
SLOVA